

עורכים: ד"ר יוגב אלבז, ד"ר תום שרון

כרך 15, גיליון מס' 6, 30 ביולי 2025

האמנם התמתן? ניתוח ההצהרה החוקתית של נשיא סוריה אחמד אל-שרע

רועי נחמיאס*

מאז תפס אחמד אל-שרע (אבו מחמד אל-ג'ולאני) את השלטון בסוריה ב-8 בדצמבר 2024, ניסה לשווק דמות חדשה, מתונה וממלכתית. כל זאת בניסיון לזכות בלגיטימציה פנימית וחיצונית לשלטונו ולהימנע מהמשך מלחמת האזרחים כשהפעם הוא ניצב בעמדת השליט המאוותר. "הניצחון שייך לכל הסורים!", הכריז בנאום במסגד האומיי בדמשק, שעות לאחר שנמלט הנשיא המודח בשאר אסד מהמדינה.¹ הצהרה זו הייתה תחילתה של התדמית החדשה שביקש אל-שרע לייצר לעצמו. עד שתפס את השלטון, הנהיג קואליציה של כוחות סלפיים-ג'יהאדיים תחת ארגון הגג **היא'ת תחיר אלשאם** (הרשות לשחרור אלשאם – סוריה). עמדת מנהיג של קואליציה ג'יהאדיסטית לא הייתה נקודת מוצא נוחה כדי לייצב את שלטונו בסוריה המשוסעת והנתונה לסנקציות. לפיכך פתח במהלך שתכליתו להציגו כמתון, בדרך שיוכל לשחוק את ההתנגדות לשלטונו מבית ומחוץ. על כן, פרט לפנייה ל"כל הסורים" ערך שורת מהלכים לריכוך תדמיתו: במקום כינויו הג'יהאדי "אל-ג'ולאני", חזר לשמו המקורי "אל-שרע", ואף שינה את חזונו החיצוני ממדי צבא לחליפה ועניבה.

* רועי נחמיאס הוא דוקטורנט בבית הספר להיסטוריה של אוניברסיטת תל אביב בתחום האסלאם הפוליטי. נושא מחקרו הוא "המערב בהגותו של ראשד אל-ע'ינושי" בהנחייתו של פרופ' אוריה שביט.
¹ "This victory is for all Syrians, says rebel leader," BBC, December 8, 2024. Retrieved on May 25, 2025.

ב-25 בפברואר 2025, כחודש לאחר הכרזתו כנשיא, כינס את "ועידת השיח הלאומי" באמצעותה ניסה להציג חזות של פיוס עדתי.² לאחריה סיכם עם הכוחות הכורדיים (המאוגדים בארגון הכוחות הסוריים הדמוקרטיים - SDF) על שילובם במוסדות המדינה והצבא, והתחייב להעניק להם את "כל הזכויות החוקתיות" לדבריו.³ בה בעת, כדי לפוגג את החששות מפני אפליית נשים, מינה את מיסאא' צאברין לנגידת הבנק המרכזית בסוריה ואת עאא'שה אלדבס לתפקיד מנהלת המשרד לענייני האישה.⁴

גם במישור הבין-ערבי והבין-לאומי חתר אל-שרע לזכות בלגיטימציה. הוא קיים שורת מפגשים עם אמיר קטר, שיח' תמים בן חמד אאל ת'אני,⁵ יורש העצר הסעודי, מחמד בן סלמאן,⁶ ונשיא תורכיה רצ'פ טאיפ ארדואן; ובזירה הבין-לאומית נועד עם נשיא צרפת, עמנואל מקרון, שגריר סין, שי הונגווי (Shi Hongwei) וגולת הכותרת – המפגש עם נשיא ארצות הברית דונלד טראמפ והכרזתו של האחרון על הסרת הסנקציות מסוריה.

מול ישראל הוביל קו מרוכך במיוחד: הוא הודה פומבית על קיום שיחות,⁷ ובהמשך דיווח על צעדים דרמטיים נוספים – החזרת גופתו של צבי פלדמן, הנעדר מקרב סולטאן יעקוב ב-1982,⁸ וכן על השבת 2,500 מסמכים של המרגל אלי כהן שהחזיק המודיעין הסורי.⁹ בראשית יולי אף הודה שליחו של טראמפ, תומאס ברק, כי ישראל וסוריה מנהלות שיחות "משמעותיות" על הסדרת המצב בגבול, כאשר ברקע דיווחים הקושרים בין השיחות לניסיונות הממשל האמריקני לקשור הסדרה זו ל"הסכמי אברהם".¹⁰

ריכוך רטורי בטקטיקה אסלאמיסטית

האם מהלכיו של הנשיא הסורי אכן מבשרים על שינוי מהותי? האם אל-שרע אכן התמתן, החליף את עורו וזנח את דרכו הקודמת? ד"ר שגיא פולקה טוען כי מדובר בטקטיקה המממשת את עקרונות

² ליאור בן ארי, "הכורדים נשארו מאחור בסוריה החדשה - ויש להם מסר לישראל", *Ynet*, 3 במרץ 2025. אוחזר ב-25 במאי 2025.

³ ליאור בן ארי, "הסכם דרמטי בסוריה: הכורדים ישתלבו במוסדות המדינה של אל-ג'ולאני", *Ynet*, 3 במרץ 2025. אוחזר ב-25 מאי 2025.

⁴ לירן אהרוני, "אחיות עיניים או שינוי של ממש? מעמד האישה בסוריה לאחר הפלת שלטון אסד", *וואלה*, 28 בפברואר 2025. אוחזר ב-25 במאי 2025.

⁵ "Syria's interim president vows to preserve 'civil peace' in first address," *France24*, January 30, 2025. Retrieved on May 25, 2025.

⁶ "Syria's New Interim President Travels to Saudi Arabia for First Foreign Visit," *The New York Times*, February 2, 2025. Retrieved on May 25, 2025.

⁷ תמר שבק, איתמר אייכנר וסמדר פרי, "ג'ולאני: 'מקיימים שיחות לא-ישירות עם ישראל'", *Ynet*, 8 במאי 2025. אוחזר ב-25 במאי 2025.

⁸ אלישע בן קימון, שילה פריד, "43 שנה אחרי שנפל בקרב סולטן יעקוב: גופת רס"ל צבי פלדמן הושבה במבצע מיוחד מלב סוריה", *Ynet*, 11 במאי 2025. אוחזר ב-25 במאי 2025.

⁹ איתמר אייכנר, "במבצע חשאי: הובאו לארץ אלפי מסמכים וחפצים אישיים של אלי כהן", *Ynet*, 18 במאי 2025. אוחזר ב-25 במאי 2025.

¹⁰ "Israel and Syria in U.S.-Brokered Talks to End Border Conflict, Trump Envoy Says," *The New York Times*, July 3, 2025. Retrieved on July 5, 2025.

השיח האסלאמי בעידן הגלובליזציה, כפי שקבע בכיר הפוסקים הסונים בדור האחרון, שיח' יוסף אל־קרצ'אוי, ובראשם "הצורך לדבר עם המערב בלשון אנשי המערב", וזאת כאמצעי להטפה ושכנוע (דעוה) אפקטיבי אך לא כוויתור על עיקרי האמונה.¹¹

ואכן בחינת התנהלותם של המנהיגים האסלאמיסטים שעלו לשלטון מ־2002 מעלה כי אין מדובר בהכרח בהתמתנות. הראשון לנקוט קו מרוכך היה נשיא תורכיה ארדואן. נצחונו הגדול בבחירות 2002 עורר חששות שמא יקדם קו אסלאמיסטי. על כן החליט לנצל את נסיעתו הראשונה בתפקיד, שהתלכדה עם צום חודש רמז'אן, והתיר להעמיס משקאות חריפים על מטוסו, בשונה מקודמו האסלאמיסט, נגימטיין ארבקאן. בצעד הפגנתי אף סעד ארוחת צוהריים רשמית, תוך שבירת הצום, בחברת ראש ממשלת איטליה סילביו ברלוסקוני.¹²

ברוח דומה התנהל מנהיג תנועת אל־נהצ'ה (התחייה) האסלאמיסטית בתוניסיה, ראשד אל־ע'נושי, ששב לתוניסיה בינואר 2011 לאחר הדחתו של זין אל־עאבדין בן עלי בפתח "האביב הערבי". אל־ע'נושי היה ער לחששות מחזרתו, כמעין מקבילה לנחיתתו של רוחאללה ח'מיני באיראן ב־1979, והתייחס לכך בריאיון שהעניק עם נחיתתו במדינה. "כמה כלי תקשורת מערביים מתארים אותי כמו ח'מיני, אך אני לא כזה [...] מדוע רבים משווים אותי לבן לאדן או לח'מיני, בשעה שאני קרוב יותר לארדואן?"¹³

גם בנוגע לשינוי הטון ביחס לישראל אל־שרע לא היה הראשון. המדריך הכללי של "האחים המוסלמים", מהדי עאכף, טען לקראת הבחירות לפרלמנט במצרים ב־2005 כי הגם שתנועתו לא מכירה בישראל, אם תגיע לשלטון לא תילחם בה ותכבד את הסכמי השלום בין המדינות.¹⁴ בינואר 2007, כחצי שנה לאחר ניצחון חמאס בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית, ולפני השתלטותה בכוח על רצועת עזה, המשיך יו"ר הלשכה המדינית של התנועה דאז ח'אלד משעל בקו זה, והצהיר כי ישראל היא "עובדה קיימת" וכי תנועתו תשקול להכיר בה לאחר הקמתה של מדינה פלסטינית.¹⁵ קו דומה אימץ מחמד מרסי לאחר היבחרו לנשיא מצרים ב־2012. בנאום הכתרתו אמר כי יכבד את ההתחייבויות הבין־לאומיות של מצרים, וכי ארצו "לעולם לא תפנה למדיניות של תוקפנות". עם

¹¹ שגיא פולקה, "אלסיאסה אלשרעיה: הפרגמטיזם של אבו מחמד אלג'ולאני בגיבוש המשטר החדש בסוריה", בין המערכות (30), מערכות, 5 במרץ 2025.

¹² אלון ליאל, דמו-אסלאם – דמוקרטיה אסלאמית בתורכיה (הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2008), עמ' 131-132.
¹³ "Tunisian Islamist Leader: I'm No Khomeini," *CBS NEWS*, January 30, 2011; "Islamist leader Ghannouchi returns to Tunisia after 22 years in exile," *France24*, January 30, 2011. Retrieved on May 25, 2025.

¹⁴ "האחים המוסלמים הנה תנועת המונים אסלאמית, שבבסיס תפיסת העולם שלה עומדת האמונה, כי 'האסלאם הוא הפתרון', והחתימה, המוצהרת, לכינון סדר עולמי ושלטון הלכה אסלאמי (ח'ליפות) על חורבות הליברליזם המערבי", מרכז המידע למודיעין ולטרור, 22 במרץ 2011, עמוד 42.

¹⁵ אבי יששכרופ, "חאלד משעל: קיום ישראל - עובדה; נשקול הכרה רשמית בישראל כשתוקם מדינה פלשתינית", וואלה, 10 בינואר 2007. אוחרזר ב- 25 במאי 2025.

זאת, התנה את שמירתו על הסכם השלום בכיבוד ההסכם מצד ישראל – הגדרה שהייתה נתונה לפרשנויות שונות.¹⁶

ההצהרה החוקתית כבסיס למשטר סמכותני

נראה כי חלק מהתשובה בנוגע לשאלת אופיו של משטר אל־שרע נעוצה בצעדים החוקתיים והבירוקרטיים שעשה עד כה, המעידים על הנחת תשתית פוליטית למשטר סמכותני־אסלאמיסטי בעתיד. ב־2 במרץ מינה ועדה בת שבעה חברים (מהם שתי נשים), והטיל עליה לנסח טיוטת חוקה חדשה לסוריה. פחות משבועיים אחר כך, ב־13 במרץ, כבר פורסמה "הצהרה חוקתית"¹⁷ (בערבית: **אעלאן דסתורי**) שהחליפה את הקודמת. ב־28 במרץ הכריז על הקמת "מועצה עליונה לפסיקת הלכות" (**מג'לס אל־אפתאא' אל־אעלא**) בראשותו של אסאמה אל־רפאעי שהוגדר כמפתי הכללי. אל־רפאעי נודע בהתנגדותו למשטר אסד, גלה בעבר מסוריה ושמנו נקשר עם "האחים המוסלמים".¹⁸ החיבור בין שני אלה – "ההצהרה החוקתית" ו"מועצת הפוסקים" – תקל על קריאת "ההצהרה" והבנה כיצד סעיפיה העמומים מותירים בידי אל־שרע את מרחב התמרון כדי להופכה למדינה אסלאמיסטית, אם יחפוץ בכך.

ההצהרה כוללת 53 סעיפים המעניקים, בסופו של דבר, את מלוא הסמכויות לנשיא. ראשית, לכל אורכה של ההצהרה החוקתית אין מציינים כי סוריה היא דמוקרטיה, גם לא מהשפה ולחוץ, או כי העם הוא הריבון. מעבר לכך, סעיף 3.1 לחוקה קובע כי "דת הנשיא היא אסלאם, וההלכה האסלאמית (**אלפקה אל־אסלאמי**) היא המקור הראשי לחקיקה". סעיף 3.2 לחוקה קובע כי "חופש האמונה מובטח. המדינה תכבד את כל הדתות המונותאיסטיות, ותערוב לכל הפולחנים שלהן, כל עוד הדבר לא יפגע בסדר הציבורי". לכאורה מדובר בנוסח מתון, אך טמונות בו כמה מלכודות: ראשית, מה בדבר הדתות שאינן מוכרות באסלאם כמונותאיסטיות, כמו הדרוזים והעלוויים? שנית, מהי אותה "פגיעה בסדר הציבורי" שבגינה מותר לפגוע בפולחניהם? התפרצות האלימות בין המשטר לדרוזים ב־12 ביולי 2025, ולפני כן עדויות הטבח בעלוויים¹⁹ ב־6 במרץ, כאשר בשני המקרים

¹⁶ "מורסי: תנאים לכיבוד השלום עם ישראל; בדיע: ג'יהאד לשחרור פלסטין", המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון (ממר"י), 29 ביולי 2012. אוחר ב- 25 במאי 2025.

¹⁷ "הצהרה החוקתית של הרפובליקה הערבית הסורית" [ערבית], סוכנות הידיעות התורכית אנטוליה, 13 במרץ 2025. אוחר ב- 25 במאי 2025.

¹⁸ "ההתאחדות מברכת את השיח' אסאמה אל־רפאעי לרגל בחירתם של רוב חכמי ההלכה של סוריה בו כמופתי הכללי של סוריה" [ערבית], *(IUMS) International Union of Muslim Scholars*, 22 בנובמבר 2021. אוחר ב- 25 במאי 2025.

¹⁹ שחר קליימן, "אחרי טבח במאות עלאוויים: השלטון בדמשק דיכא את המרד במערב סוריה", **ישראל היום**, 8 במרץ 2025. אוחר בתאריך 19 ביולי 2025.

בלטו מעשי השפלה מכוונים (גילוח זקנים לדרוזים²⁰ והזחלה של העלווים ככלבים),²¹ מעידה כי מדובר בסוגיה מהותית ולא תיאורטית עבורם.

בהמשך אפשר למצוא "מלכודות פוטנציאליות" נוספות שיוכלו לשמש נגד המיעוטים: בסעיף 4 נקבע כי "שפתה הרשמית [של סוריה] היא ערבית" – דבר שיוכל לשמש נגד הכורדים שחפצים בשימור מורשתם; סעיף 7.1 קבע כי "המדינה מחויבת לשמירה על אחדותה של האדמה הסורית, ותפעל נגד הקריאות לחלוקה או להפרדות, להתערבות זרה או לסיוע חיצוני" – סעיף שיוכל לשמש נגד כל מיעוט שיתקומם נגד המשטר בטענה של "פעולה לחלוקה". מעבר לכך, סעיף 1 קובע כי סוריה היא "מדינה בעלת ריבונות מלאה, ויחידה גיאוגרפית ומדינית שאינה ניתנת לחלוקה ואשר לא תוותר על אף חלק ממנה" – סעיף שיוכל לשמש נגד ישראל בבוא העת כמי ששולטת ברמת הגולן, אם יבחר אל-שרע להסלים את התנהלותו כלפיה.

סדר פוליטי אסלאמיסטי

מהצהרה חוקתית זו אפשר ללמוד גם על אופיו של הסדר הפנימי הרצוי מבחינת המשטר החדש. סעיף 10 קובע כי "האזרחים שווים בפני החוק בכל הקשור לזכויות ולחובות, ללא הבדל גזע, דת, מין או ייחוס". לכאורה מדובר בנוסח שוויוני ומבורך, אולם ראוי לתת את הדעת שאותו חוק מולו אותם אזרחים אמורים להיות שווים נשען על ההלכה האסלאמית. אם כך, מה קורה כאשר ההלכה מאפשרת להפלות בין המינים? לכך לא ניתנה תשובה ולא במקרה.

אין מדובר בהתפלגות יתר אלא בעניין מהותי, שכן חוקה זו מאפשרת הלכה למעשה אפליית נשים. בסעיף 20 נקבע כי "המשפחה היא גרעין היסוד של החברה, והמדינה מחויבת להגן עליה". מדובר בערך אסלאמיסטי מובהק, סביבו למשל ניסתה תנועת **אלינה צ'ה** לנהל מאבק בתוניסיה, ללא הצלחה. מאחורי ההתעקשות על "המשפחה" ניצבת הקביעה של שורת הוגים אסלאמיסטים כי במצב החיים הטבעי יש חלוקת תפקידים מגדרית ברורה – הגבר תפקידו לצאת לעבודה, ואילו האישה תפקידה לדאוג למשפחה ולבית. מכאן מי שאינה מקיימת את חלקה במשפחה – כמוה כמי שמערערת על הסדר החברתי.

ואכן בסעיף 21 המתייחס למעמד האישה נאמר כי "המדינה שומרת על מעמדה החברתי [...] וערבה לכבודה ולתפקידה במשפחה ובחברה, וכן לזכותה ללמוד ולעבוד". יש לשים לב כי אין כאן קביעה

²⁰ רון קריסי, "הזוועות במעוז הדרוזים, הרגע שבו ישראל החליטה להתערב - והמתקפה של א-שרע", *ynet*, 17 ביולי 2025. אוחר ב- 19 ביולי 2025.

²¹ שחר קליימן, "כפו על אזרחים לנבוח כמו כלבים - וירו בהם: האסלאמיסטים טבחו במאות עלאוים בסוריה", **ישראל היום**, 9 במרץ 2025. אוחר בתאריך 19 ביולי 2025.

שהאישה שווה לגבר, ולא במקרה. זאת, למשל, בניגוד לסעיף שאל'נהציה האסלאמיסטית הסכימה עליו לבסוף בחוקת תוניסיה (2014) הקובע שוויון מפורש בין המינים. יתר על כן, יש כאן הודאה ברורה כי האישה מחויבת לתפקידה המגדרי.

סעיף 22 קובע אמנם, כי "המדינה ערבה לזכויותיה החברתיות, הכלכליות והפוליטיות של האישה, והיא תגן עליהן מפני כל דיכוי, עושק או אלימות", ואולם משנקבע כי האזרחים שווים בפני החוק המבוסס על ההלכה האסלאמית, וכאשר אותה הלכה מבכרת את זכויות הגבר בירושה, גירושין ועדות משפטיות, מבינים כי אותן זכויות מצומצמות מלכתחילה.

הוא הדין בנוגע לסעיפים 12–16 שקובעים כי: "המדינה ערבה לזכויות האדם ולחירויותיו הבסיסיות", ובכלל זה לחופש העיתונות, התנועה, הקניין הפרטי, ההתאגדות והפעילות הפוליטית. מדובר בחירויות שזכות תדיר לתמיכה בהגות האסלאמיסטית, שכן אין בהן כדי לערער על הסוגיה הפוליטית המרכזית – השאלה מיהו הריבון ומי מוסמך לפרש את המתאם בין החוק להלכה, במיוחד במצבי משבר – העם באמצעות נציגיו הנבחרים, או חכמי ההלכה שאינם נבחרים.

גם בחלק הדין בסמכויותיה ותפקידה של הרשות המחוקקת לא צוין כי העם הוא הריבון שמביא לידי ביטוי את רצונו באמצעות הפרלמנט. ההיפך הוא הנכון. לפי סעיף 24 הנשיא ממנה ועדה עליונה שתפקידה לפקח על בחירת שני שלישים מחברי הפרלמנט, ומכאן שהוא שולט בכך בעקיפין. את השליש הנותר ממנה הנשיא "כדי להבטיח ייצוג צודק ומספק". על כן הוא יכול להבטיח לעצמו את הרוב הדרוש בפרלמנט, שהראשון מבין שבעת תפקידיו הוא "הצעת חוקים ואישורם". אולם בהתחשב בעובדה שהחקיקה חייבת להתבסס על ההלכה האסלאמית – קריטריון שעשויה לקבוע "המועצה העליונה לפסיקת הלכות" שמינה אל-שרע, ברור שאין מדובר בחקיקה חופשית.

ומה בנוגע לרשות השופטת? לכאורה סעיף 43 קובע כי היא עצמאית, אולם תצטרך לפסוק על בסיס אותה חקיקה תואמת הלכה אסלאמית. יתר על כן, סעיפים 45–47 קובעים כי מדובר במערכת משפטית שבראשה יוקם בית משפט עליון לחוקה. בית משפט זה "יורכב משבעה חברים שאותם ימנה נשיא המדינה, מבין בעלי הניסיון המספק". במילים אחרות, הנשיא ישלט בפועל בשלוש הרשויות – המחוקקת, המבצעת והשופטת (באמצעות בית המשפט העליון לחוקה). מערכת פוליטית זו תתנהל על בסיס חוקים שיהיו נתונים, בפועל, לזכות הווטו של חכמי הלכה שמינה הנשיא.

בכך מנגנון זה יאפשר את החקיקה והניהול השוטף של המדינה ברוחו של המשטר החדש. ככל שיתייצב משטר זה – כך יקל עליו לבסס, פנימית וחיצונית, את הנרטיב שיבקש לשווק. אמנם מדובר בדבר מובן מאליו במשטרים סמכותניים, ואולם המבנה ההלכתי-פוליטי שיצר אמור לסייע למשטר

הסורי החדש בעיקר נוכח האתגרים בזירת הפנים. הכפפת החקיקה לשריעה ומתן סמכות הפרשנות של השריעה בידי "המועצה העליונה לפסיקת הלכות", אמורות לסייע למשטר לעמוד מול טענות אסלאמיסטיות עתידיות כי צעדיו השונים (לדוגמה הסדרה בגבול עם ישראל) מעידים כי המשטר אינו אסלאמי דיו, או מנגד שבגין צעדיו האחרים הוא אדוק יתר על המידה.

לכאורה מבנה פוליטי זה אמור לספק את חותמת הכשרות האסלאמית ולמנוע אתגרים מחזית זו. בפועל, קשה להעריך האם מבנה זה יספק לו חסינות אסלאמית מפני קריאות תגר מהמעגל הקרוב, או מפני חידוש המאבק של ארגונים ג'האדיסטיים אם יבחרו לפרש את צעדיו כבלתי לגיטימיים. ככלות הכול, ניסיון מיתוג דומה של אל־נצה'ה כתנועה מוסלמית־דמוקרטית מתונה החל ב־2011 לא מנע את התגברות האטרקטיביות של הרוח הסלפית־ג'האדית במדינה, ואולי אף האיץ אותה. ואולם זרמים אלה כווננו החוצה – לסוריה, לעיראק וללוב – דבר שהפך אותה ליצואנית מובילה של מצטרפים ל"מדינה האסלאמית" בשנים שלאחר פרוץ מלחמת האזרחים בסוריה.²²

סיכום

על אף "הזכויות" בהצהרת החוקה הסורית החדשה, הסדר הפוליטי החדש שנוצר במהירות כונן מערכת פוליטית שבה הנשיא נהנה מחופש פעולה מרבי, וממנגנון אסלאמיסטי שלכאורה אמור להקל עליו להתמודד עם כל אתגר – פנימי או חיצוני. האם יש בכך כדי לרמוז על הכיוון ששלטונו יבחר כלפי ישראל והאזור? ניסיון העבר הקרוב מגוון למדי: התנועות האסלאמיסטיות במצרים ובתוניסיה לא החזיקו די זמן בעמדת השלטון, כל אחת וסיבותיה, כדי להכריע בשאלת יחסן לישראל; שלטונו של ארדואן הולך במשך שנים על הסף בין עוינות לרגיעה; ואילו חמאס הכריעה ויצאה למלחמה כוללת נגד ישראל ב־7 באוקטובר 2023.

ואולם מכלול הצעדים של המשטר החדש מעיד כי הוא יתקשה, וספק גדול אם ירצה, לשנות מהותו האסלאמיסטית ובכלל זה את יחסו הבסיסי לישראל. אמנם, ניתן להעלות על הדעת הסדרות במרחב הגבול ואף שרטוט "חוקי משחק" והבנות מעמיקות יותר בין המדינות. ואולם, הניסיון עם חמאס מלמד, כי גם להבנות אלה יש תאריך תפוגה וכי אלה כשלעצמן אינן מלמדות על שינוי יסודי וזניחת הכיוון הכללי אליו חותר המשטר.

הדעות המובעות בפרסומי מרכז משה דיין הן של המחברים בלבד.

מאמר זה הוא פרי שיתוף פעולה בין מרכז משה דיין לבין הוצאת "מערכות".

²² ["Tunisia: Scant Help to Bring Home ISIS Members' Children," HRW, February 12, 2019. Retrieved on July 5, 2025.](#)

כל הזכויות שמורות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב.
ניתן לעשות שימוש לא מסחרי בתכנים תוך ציון שמו של הכותב ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל-
אביב, בתוספת סימוכין וקישור למקור באתר של מרכז משה דיין, <https://dayan.org/he>.